

Hlubinková, Zuzana

Úvod

In: Hlubinková, Zuzana. *Tvoření slov ve východomoravských nářečích*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. 11-29

ISBN 9788021052956

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124099>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

Vývoj české nářeční slovtvorby jako jazykovědné disciplíny

1 Česká nářeční slovtvorba se začala rozvíjet zejména od 60. let 20. století v návaznosti na slovtvorná bádání **Miloše Dokulila**.

M. Dokulil publikoval v knize *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov* v roce 1962 nosnou teorii odvozování slov v češtině (systémovému pojetí slovtvorby se před tímto rokem nevěnovala taková pozornost jako morfologii, fonologii a syntaxi, tvoření slov bylo vřazeno do morfologie, srov. Z. Rusínová, 1984, s. 7). Jejím pokračováním je podrobný popis tvoření substantiv (*Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, 1967). Zbývající dva svazky, jež obsahovaly popis odvozování ostatních slovních druhů, nebyly vydány. Připravený materiál byl zčásti včleněn do 1. dílu *Mluvnice češtiny* (viz níže). Jako samostatný svazek vyšla publikace *Tvoření slov skládáním* **Ivany Bozděchové** (1994). Vyčerpávající popis slovtvorné soustavy češtiny podává *Mluvnice češtiny 1* (1986). Obsahuje nejen další rozvinutí Dokulilovy původní teorie, ale vedle tvoření substantiv, adjektiv, sloves a adverbii pojednává i o utvářenosti ostatních slovních druhů. Poněkud stručnější je Dokulilovo pojednání o tvoření slov v češtině v nejnovější gramatice *Čeština - řeč a jazyk* (1996). Naproti tomu v *Příruční mluvnici češtiny* (1995) informuje **Dušan Šlosar** o slovtvorbě pěti základních slovních druhů velmi podrobně a osobitě. Nověji je problematika tvoření slov zpracována v jednotlivých heslech *Encyklopedického slovníku češtiny* (2002). Všechny tyto práce uznávají tvoření slov jako samostatnou disciplínu, představující jedno z tradičních odvětví gramatiky. Nelze zde nepřipomenout, že se v České republice těžiště zájmu o jazykovědu v posledních letech přesunulo na problematiku jazykové a mimojazykové komunikace a otázkám systému jazyka se věnuje jen málo badatelů.

Poslední dvě desetiletí 20. století jsou ve znamení rozvoje české historické slovtvorby. V roce 1978 vyšla publikace *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*, jejímž autorem je **Přemysl Hauser**. O tři roky později vydal **Dušan Šlosar** *Slovtvorný vývoj českého slovesa*. **Zdenka Rusínová** ve své monografii *Tvoření staročeských adverbii* (1984) zpracovala neohebný slovní druh. Tuto řadu uzavírá souborné dílo *Historická mluvnice češtiny* (1986), jehož součástí je i oddíl věnovaný slovtvorbě substantiv, adjektiv a sloves. Tento popis historie české slovtvorby představuje první pokus svého druhu. V roce 1999 tuto řadu **Dušan Šlosar** doplnil ještě prací nazvanou *Česká kompozita diachronně*. Pro všechny výše uvedené monografie se stala Dokulilova onomaziologická teorie až do konce 20. století základním a také jediným nástrojem analýzy vnitřní struktury slov v české jazykovědě. Pro tyto práce rovněž platí, že se zaměřují na slovtvorbu spisovného jazyka (nářeční problematikou se obírají jen okrajově).

Jak jsme již uvedli, česká nářeční slovtvorba nepatřila v minulosti k jazykovědným oborům, které by se těšily mimořádné pozornosti. Prvním popisem nářečního tvoření slov je práce **Vavřince Josefa Duška** *Kmenosloví nářečí jihočeských* (1902). Rovněž řada dalších nářečních monografií obsahuje oddíl věnovaný slovtvorbě, avšak nepostihuje celou slovtvornou soustavu dialektu, nýbrž se zaměřuje pouze na vybrané diferenční jevy. Tímto způsobem se zachovalo mnoho cenného nářečního materiálu, avšak chybějí souhrnné informace o specifických rysech nářečního tvoření slov.

Toho si byl vědom i **Dušan Šlosar**, když ve své programové stati s názvem *Poznámky*

k nářeční slootovorbě (1973) stanovil úkoly a cíle týkající se do té doby opomíjeného nářečního tvoření slov. Vymezil rovněž jeho specifika.

Jednou z nejstarších nářečních monografií obsahujících krátký oddíl věnovaný nářeční slootovorbě je *Popis a rozbor nářečí středobečevského* z roku 1908 z pera **Antonína Kašíka**. Z dalších prací vybíráme jen ty nejdůležitější. K nim dozajista patří **Kellnerovy** publikace *Štramberské nářečí* (1939) a *Východolašská nářečí I* (1946). Na něj navazují svými monografiemi **František Kopečný** (*Nářečí Určic a okolí*, 1957), **Arnošt Lamprecht** (*Středoopauské nářečí*, 1953) a **František Svěrák** (*Karlovičské nářečí*, 1957, *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví*, 1966). V pozdějších letech vznikají práce postihující větší nářeční celky (**Jaromír Bělič**, *Dolská nářečí na Moravě*, 1954, **Josef Skulina**, *Severní pomezí moravsko-slovenských nářečí*, 1964, **Antonín Vašek**, *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě*, 1967). K nejnovějším nářečním monografiím patří **Králíkovo Nářečí na Kelečsku** (1984) a *Nářečí na Vysokomýtsku* **Ludka Bachmanna** (2001). Oddíly věnované nářečnímu tvoření slov, které tyto monografie obsahují, se omezují pouze na popis nejmarkantnějších jevů odlišných od spisovného jazyka. To platí i o **Běličově** *Nástinu české dialektologie* (1972), souborném zpracování českých nářečí.

Nelze pominout fakt, že v tomto díle a v monografiích moravské dialektologické školy byla do jisté míry uplatněna jazykovězeměpisná metoda. Jazykovězeměpisný pohled přinesl i **Bohuslav Havránek** ve svém syntetickém popisu nářečí českého jazyka nazvaném *Nářečí česká* (1934). K vysloveně jazykovězeměpisným monografiím patří starší práce **Václava Vážného** (*Nářečí slovenská*, 1934), **Jaroslava Voráče** (*Česká nářečí jihozápadní I, II*, 1955, 1976) a **Slavomíra Utěšeného** (*Nářečí přechodného pásu česko-moravského*, 1960). Zcela novou práci tohoto druhu představuje **Štolcova** *Slovenská dialektológia* (1994).

K dalším pracím obírajícím se nářeční slootovorbou českých dialektů řadíme práce **Janusze Siatkowského** (*Dialekt czeski okolic Kudowy I*, 1962). Zvláště významná je dvojdílná monografie **Romana Laskowského** nazvaná *Derywacja rzeczowników w dialektach laskich I, II* (1966, 1971). Pojednává o odvozování substantiv ve slezských nářečích. Vedle vyčerpávajícího přehledu slootovorných formantů, stanovení jejich produktivity a jejich funkcí jsou připojeny i informace o jejich územním rozložení.

Problematiku sémantického tvoření slov v nářečích zpracovala ve své knize *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech* **Zdeňka Hladká** (2000).

Na tomto místě nelze nepřipomenout **Šlosarovu** stať *Přehled slootovorbě substantiv v ostravickém typu lašských nářečí* (1971) a příspěvek **Marie Janečkové** věnovaný rovněž slootovorbě substantiv, avšak v jihozápadočeských dialektech (*Slootovorná stránka substantiv jižní části jihozápadočeského nářečí*, 2004). Spíše ojedinělé časopisecké příspěvky

zaměřené na nářeční slovtvorbu uveřenili např. **Josef Bartocha** (1893), **Jan Chloupek** (1954), **Alois Gregor** (1956), **Antonín Vašek** (1957), **Marie Racková** (1962), **Jaroslava Hlavsová** (1982) a **Karel Fic** (1983). Od devadesátých let minulého století pravidelně publikuje články z nářeční slovtvorby českých, popř. východomoravských dialektů jen autorka této práce (1990, 2003, 2004, 2005a, 2005b, 2006a, 2006b).

Nářeční slovtvorná problematika byla zpracována i v několika oborových, diplomových a rigorózních pracích (**A. Studnička**, *Hláskosloví, kmenosloví a slovník unorovského nářečí*, po roce 1930, **J. Chloupek**, *Nářečí na Uherskobrodsku*, 1952, **R. Staudková**, *Slovtvorná soustava tradičního teritoriálního dialektu v obci Plaveč*, 1971, **L. Šimková**, *Slovtvorná soustava tradičního teritoriálního dialektu v obci Polešovice*, 1972, **J. Hajná**, *Slovtvorba adverbíí v dialektu rožnovské oblasti*, 1986, **J. Zahradková**, *Tvoření sloves ve středomoravském dialektu obce Hodov*, 1993, **J. Růžičková**, *Příslovce v dubňanském nářečí*, 2004, **J. Bartoňová**, *Adverbia v nářečí Velkých Karlovic*, 2009).

Velký přínos pro poučení o geografickém rozložení některých nářečních slovtvorných jevů na území českého jazyka představuje *Český jazykový atlas 1* (1992), *2* (1997), *3* (1999), *4* (2002) a *5* (2005). Pátý díl, zaměřený zejména na nářeční jevy hláskoslovné, obsahuje i samostatnou kapitolu (s. 504–574) věnovanou 40 adverbíím a jejich bohatě územně vázané slovtvorbě. Slovtvorná problematika je součástí prvních tří lexikálních svazků *Atlasu*, v malé míře je tato problematika zastoupena i ve čtvrtém díle, probírajícím morfologické jevy českých dialektů.

Výlučně nářeční slovtvornou problematiku zpracovává na Slovensku *Atlas slovenského jazyka III* (1. 1981, 2. 1978). Její autor **Ferdinand Buffa** vydal v roce 1987 rovněž přínosnou a tematicky ojedinelou studii nazvanou *Ovodené abstraktá v slovenských nářečiach*.

Monografie zabývající se výhradně nářeční slovtvorbou vznikly až po uveřejnění slovtvorné teorie M. Dokulila ve druhé polovině 20. století. V roce 1978 vydala **Marie Racková** svou knihu *Nářečí okrajového úseku třebívlického I*. Přestože její druhá část věnovaná nářečnímu tvoření slov byla vůbec prvním popisem svého druhu v české dialektologii, zůstala pouze v rukopise. Přitom autorka věnovala této problematice celkem 174 stran. Po slovtvorné stránce zpracovala substantiva, adjektiva a slovesa. Nářeční materiál získala přímým výzkumem v jedenácti okrajových středočeských obcích. Ve stručném shrnutí autorka uvádí, že „zjištěné odlišnosti nářečního tvoření slov mají charakter jednotlivostí, jsou chápány jako záležitost lexikální ... a zjistíme tu určité rozdíly především ve využití slovtvorných typů“.

Stejný osud postihl v osmdesátých letech 20. století rovněž disertační práci *Tvoření slov v hanáckých nářečích* (1984). I ta zůstala pouze v rukopise. Její autor **Karel Fic** podal popis slovtvorné soustavy, tentokrát celé jedné nářeční skupiny českých nářečí v úplnosti a vzájemných vztazích s ohledem na jazykovězeměpisnou situaci. Ze slovtvorného hlediska po-

psal vedle substantiv, adjektiv a sloves navíc i adverbia. Materiálovou bází se mu stal nejen vlastní výzkum, ale i excerpce starší nářeční literatury a materiál z anket pro *Český jazykový atlas*. Novum představuje i 24 map znázorňujících u vybraných slov jejich zeměpisné rozrůznění (připomeňme, že první díly *Českého jazykového atlasu* vyšly až v devadesátých letech 20. století). Autor zjištěné výsledky srovnává se spisovným jazykem.

Zatím poslední disertační práci zaměřenou na tuto problematiku je *Tvoření slov ve východomoravských nářečích* (1997) autorky této práce. To se stalo podkladem pro tuto stejnojmennou publikaci. Všechny tři výše jmenované monografie věnované slovtvorbě větších nářečních skupin zaplňují citelnou mezeru v poznání českých dialektů.

Cíl a metoda práce

2 Cílem naší práce je postihnout slovtvorbu východomoravských dialektů jako systém vnitřně spjatý s ohledem na jazykovězeměpisnou situaci. Naše monografie navazuje na Ficovu disertační práci *Tvoření slov v hanáckých nářečích* (1984). Stejně jako náš předchůdce i my na nářeční materiál aplikujeme moderní slovtvornou teorii, jejímž autorem je M. Dokulil (1986). Východiskem je dvojčlenná struktura pojmu (v rovině jazykové mu odpovídá pojmenování), která se skládá z onomaziologického základu a onomaziologického příznaku. Onomaziologickým základem je pojmová třída jevu, který pojmenováváme, příznak je znak diferencující náš jev od jevů jeho třídy. Tuto strukturu lze určit pouze u slov slovtvorně motivovaných, jimiž se zabývá právě slovtvorba. U těchto výhradně jednoslovných pojmenování ji zajímá nejen stránka procesuální (tvoření), ale i funkčně strukturní (utvářenost).

Tato pojmenování se tvoří dvěma základními slovtvornými způsoby, a to derivací a kompozicí. Nově se ke slovtvorným způsobům řadí také adaptace (přejímání cizích pojmenování) a reflexivizace sloves.

Čeština má následující onomaziologické kategorie.

Kategorie modifikační záleží v tom, že se k obsahu daného pojmu přidává doplňující příznak, aniž dojde ke změně jeho základního významu nebo slovtvorné kategorie. Podle druhu tohoto doplňujícího příznaku lišíme např. v rámci substantiv onomaziologické kategorie deminutivní, augmentativní, moční, kolektivní a singulativní, u adjektiv onomaziologické kategorie míry a stupně, u sloves rozmanité modifikace přidávající k ději doplňující znak místní, směrový, časový, fázový, rozsahový a vidový.

Kategorie transpoziční záleží v tom, že obsah zařazený do určité pojmové kategorie je transponován do kategorie jiné. Příznaky (vlastnost, děj, okolnost) se osamostatňují a transponují do jiného slovního druhu. Dochází k tzv. zpředmětnění vlastnosti, zpředmětnění děje, zvlastnostění okolnosti nebo způsobu a míry děje.

Kategorie mutační výchozí obsah mění, a to tak, že jev, který má být pojmenován, zařazuje do určité pojmové třídy a pak jej v jejím rámci determinuje určitým příznakem (změna významu slova v důsledku slovo-tvorného aktu). Základní typy onomaziologických kategorií mutačních lze lišit na základě vztahu mezi onomaziologickými základy a příznaky. Pojem kategorie substance je určen vztahem k jiné kategorii substance, vlastnosti nebo ději. Analogicky jsou pak určovány i pojmy kategorie vlastnosti, děje a okolnosti (způsobu a míry).

K dalším kategoriím patří kategorie reprodukční, která se uplatňuje zejména při tvoření sloves zvukomalebných.

Pro kompozita má význam pojmenovací kategorie koordinační.

V případě adaptace jde o pouhé zařazení slova přejatého z cizího jazyka pomocí slovo-tvorného formantu do české slovní zásoby. Nejde o změnu, popř. obměnu významu.

U ostatních slovních druhů – číslovek a zájmen – je situace jiná. Zájmena jsou buď neutvořená, nebo mají tvoření zvláštní. U číslovek se obvyklé tvoření týká pouze číslovek řadových, druhových a základních. Ostatní číslovky mají tvoření rovněž zvláštní. U těchto slovních druhů nevznikají neologismy (u určité skupiny slov se slovo-tvornou strukturou jde pouze o reprodukci podle příslušných modelů). Proto u nich mluvíme spíše o jejich utvářenosti než o jejich tvoření. To platí i o číslovkách, přestože se vymykají právě tím, že několika základními prostředky vytvářejí otevřené řady.

3 Cílem naší práce je postihnout nářeční slovo-tvorbu jako systém vnitřně spjatý. Snaha po odlišení výsledků živých slovo-tvorných procesů od doložených výsledků postupů již neproduktivních je nesmírně obtížná. Vzhledem k rozsahu našeho nářečního materiálu není často doložena početní převaha útvarů vytvořených postupy živými nad útvary uchovanými. Dokonce ani slovo-tvorný archaismus vzniklý již neproduktivním postupem nemusí být ojedinělý, tak jako tomu bývá u archaismů morfologických. Situaci komplikuje i skutečnost, že velká část slovo-tvorby tradičních dialektů je téměř nebo zcela mrtvá. Nové útvary, a to především mutačního charakteru, se určitou dobu přejímají hotové, a to zejména ze spisovného jazyka. O určité životnosti lze hovořit jen u slovo-tvorných typů transpozičních.

Srov. Šlosarovu programovou stať (1973), která vymezuje specifika nářeční slovo-tvorby.

Pro poznání nářeční slovtvorby jsou nesmírně cenné poznatky o historickém vývoji tvoření slov ve spisovném jazyce. Ten ukazuje, že v soustavě slovtvorných kategorií není historický pohyb velký. Proto také naše pojednání o substantivech zachovává kategorie doložené ze spisovného jazyka. Historický vývoj slovtvorby dokládá výraznější změny pouze u adjektiv. Tam jde v našem případě o nerozvinutost některých kategorií (srov. A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, 1986, s. 296).

4 Z výše uvedeného plyne i stavba našich výkladů. Základní dělení nářečního materiálu je podle slovních druhů (substantiva, adjektiva, slovesa, adverbia). Za tyto základní slovní druhy řadíme popisy zájmen, číslovek a předložek. Substantiva a adjektiva dělíme podle slovnědruhové charakteristiky slovtvorného základu. Při dalším dělení se posuzuje jejich význam. Podobně jsou členěna i adverbia. U sloves jsme jako hlavní kritérium použili způsob odvozování (sufixace a prefixace), dále jsme se zajímali o původ slovtvorných základů. U zájmen a číslovek probíráme jen ty druhy, které mají slovtvornou strukturu. K předložkám zařazujeme pouze některé předložky nepůvodní a předložky složené.

V rámci slovních druhů přistupujeme k popisu slovtvorných kategorií založených na slovním druhu motivujícího slova a na povaze spoje mezi ním a slovem výsledným. Pojednání o každém slovním druhu obsahuje úvod, v němž podáváme jeho obecnou charakteristiku, připojujeme informace o onomaziologických kategoriích, o uplatněných slovtvorných postupech apod. Některé z těchto informací přinášíme i úvody k jednotlivým slovtvorným kategoriím. Obsahují také přehledy všech užitých formantů seřazených většinou podle počtu doložených formací. Zjištěné slovtvorné varianty jsou pro přehlednost zvýrazněny tučným typem písma. Prefixy u sloves řadíme podle abecedy.

V rámci slovtvorných kategorií sledujeme jednotlivé slovtvorné typy (řazení je podle počtu doložených formací). V jejich rámci uvádíme morfologickou charakteristiku a z ní vyplývající flektivní vzor, alternance, spojitelnost formantů s typy základů a dokladový materiál. Souhrnný přehled všech doložených hláskových alternací je zařazen před materiálovou část naší práce (§ 7).

Nářeční materiál tvoří především apelativa, ojedinele propria (§ 18, 20, 21, 40, 47, 60, 80, 192, 194). Středem zájmu jsou slova slovtvorně motivovaná, na slova se zastřenou slovtvornou stavbou zvláště upozorňujeme. Paradigmaticky tvořené typy dokládáme nářečním materiálem jen v omezeném počtu. U méně známých nářečních slov doplňujeme jejich význam. U některých formací připojujeme stylistickou charakteristiku. Lišíme útvary expresivní a útvary terminologické. Význačujeme expresivitu danou buď hláskovým skladem, nebo formanty. Útvary pova-

hy terminologické se vyskytují u substantiv. Souhrnně je zpracováváme v oddíle věnovaném tomuto slovnímu druhu (§ 173–187). Právě při tvoření proprií, terminologických a expresivně zabarvených názvů se využívá periferních prostředků a postupů. Tyto skupiny názvů tvoří tzv. parasytémy vzniklé na pozadí nociónálních apelativ.

U některých substantiv uvádíme též údaje o čísle. Zvlášť vyznačujeme slova pomnožná (pluralia tantum).

Lišíme také slova domácí a přejatá. Všímáme si začleňování přejatých slov (především z němčiny) do českého slovtvorného nářečního systému. Slova adaptovaná probíráme v samostatných oddílech v rámci substantiv a adjektiv (§ 170, 238). U sloves je řadíme do příslušných slovesných tříd (§ 255, 257).

V centru naší pozornosti stojí útvary derivované. U sloves je o prefixaci pojednáno zvlášť. Útvary složené probíráme v samostatných kapitolách na konci oddílů věnovaným substantivům, adjektivům a adverbium (§ 171, 172, 239, 328).

Vzhledem k tomu, že převážná část slovní zásoby je spisovnému jazyku i dialektům společná, snažíme se upozornit alespoň na jednoznačné přejímky ze spisovného jazyka, kterými jsou např. označení nových reálií.

Srov. článek J. Balhara (1994, s. 246–251): Autor uvádí, že slovní zásoba se mění a že patří k těm složkám jazyka, které bezprostředně reagují na změny ve společnosti. Pro tento vývoj je charakteristické, že výrazy pro zaniklé, neužívané reálie upadají v zapomenutí a že se pro nové skutečnosti objevují nová slova a že značná část nářečního lexika je postupně nahrazována lexikem jazyka spisovného (nově vytvořených, nepřevzatých nářečních výrazů je naprosté minimum). K nim patří např. názvy rostlin a živočichů. Nejhouzevnatější přežívají ta nářeční pojmenování, která se týkají věcí a jevů omezených na užší rodinný kruh (např. názvy pro sypaní na koláče, určitá krajová jídla). Některá nářeční označení odolávají vlivu spisovného jazyka také proto, že spisovný jazyk pro mnohé pojmy jednoznačné, nepopisné pojmenování vůbec nezná (např. názvy pro plody lopuchu). Pevnější část nářečního lexika se dostává pod vliv lexika jazyka spisovného. Jsou významové okruhy, z nichž ze starého nářečního slovníku zůstaly jen zbytky (např. slova pojmenovávající rostliny, houby, zvířata ... a pojmy s nimi svázané). Tlaku konkurenčních prostředků spisovných odolávají jen ty nářeční výrazy, které mají velkou frekvenci a vyskytují se na velkém území (např. na Moravě *jazyček*, *jitrocel*). Z aktivního užívání vycházejí rovněž slova německého původu. Zůstávají jen ta, která nabyla expresivního zabarvení a vstoupila do stylistické opozice se spisovným synonymem (např. *obchodovat* – *kšeftovat*). Ke slovní zásobě, která zaniká bez vlivu spisovného jazyka, patří především zemědělská terminologie. Souvisí to s převratnými změnami v našem zemědělství počátkem 50. let 20. století. Týká se to jak názvů zemědělských strojů, nástrojů a předmětů, tak i ručního nářadí.

Řada přejímek ze spisovného jazyka v nářečí zdomácněla a nářečí pro ně nemá náhradní nářeční ekvivalent (např. *nemocnica*, *skleňik*, *svjedek*). Tyto případy zvlášť nevyznačujeme. Zdomácnělé přejímky ze spisovného jazyka se liší stářím přejetí. Ke starším přejetím patří např. substantivum *pojiščeňí/pojiščeňí*, k mladším např. *kúpelňa*. Jednoznačné přejímky ze spisovného jazyka vyznačujeme v textu podtržením.

Připojujeme rovněž poznámkový aparát (poznámky píšeme menším typem písma). V něm informujeme kromě jiného také o těch slootovorných typech, které jsou obsaženy v monografiích zaměřených na východomoravské dialekty a které náš nářeční výzkum nezachytil. Zaznamenáváme i ty formace, jež v naší práci představují málo početné typy. Uvádíme i nářeční doklady se zajímavým hláskovým skladem základu. Všechny formanty a formace zapisujeme do poznámek v podobě, v jaké jsou uvedeny v příslušné publikaci. Cílem těchto informací je zpřesnit (popř. potvrdit) naše výklady a doplnit náš materiálový soubor o velmi cenný materiál obsažený v těchto nářečních pracích. K nim patří Kašíkův *Popis a rozbor nářečí středobečevského* (1908), Kolajovo *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku* (1934), Běličova *Dolská nářečí na Moravě* (1954), Svěrákovo *Karlovičské nářečí* (1957) a *Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví* (1966), Skulinovo *Severní pomezí moravskoslovenských nářečí* (1964), Vaškovy *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě* (1967) a Králíkovo *Nářečí na Kelečsku* (1984). Připojujeme též informace o slootovorných jevech z Běličova *Nástinu české dialektologie* (1972) a Chloupkovy rukopisné práce *Nářečí na Uherskobrodsku* (1952). Zaznamenáváme i údaje o mapách se slootovornou problematikou, které jsou obsaženy v těchto publikacích. Nezapomínáme ani na mapy z Ficovy práce *Tvoření slov v hanáckých nářečích* (1984). V poznámkách nechybějí ani údaje o slootovorných typech vyskytujících se pouze v nářečích středomoravských.

Rovněž uvádíme přehled vybraných slootovorných synonym a tautonym. Tautonyma se od slootovorných synonym, stejnovýznamových slov tvořených ze stejných základů („synonymie úplná je v jazyce vzácná“, P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová, 2002, s. 472), liší teritoriálním příznakem. Přehled tautonym uvádíme společně s popisem jejich územního rozšíření a výkladem většinou na konci jednotlivých slootovorných kategorií, popř. větších celků. Totéž platí i o opakujících se útvarech slootovorných synonym (není vyloučeno, že tyto formace mohou být i tautonymy). Popisy map a jakékoliv jiné údaje vztahující se k zeměpisné diferenciaci dialektů graficky zdůrazňujeme svislou čarou.

Nářeční materiál mající vztah k zeměpisné diferenciaci našich nářečí představujeme na dvoubarevných mapách. Na jedné mapě jsou zachyceny slootovorné rozdíly (popř. zcela výjimečně jako vedlejší jev rozdíly lexikální) v rámci jednoho slova (pojmu). Těžištěm mapy jsou však deriváty se společným slootovorným základem a stejným významem. Tyto deriváty vyznačujeme vzhledem k hustotě zkoumaných bodů pouze značkami. Užíváme značek figurálních, a to plných nebo dutých s vnitřním členěním, popř. s vnitřní diakritikou. Výjimečně mapujeme pouze formanty, a to v případě, že z věcných důvodů nešlo zachovat jednotu slootovorného

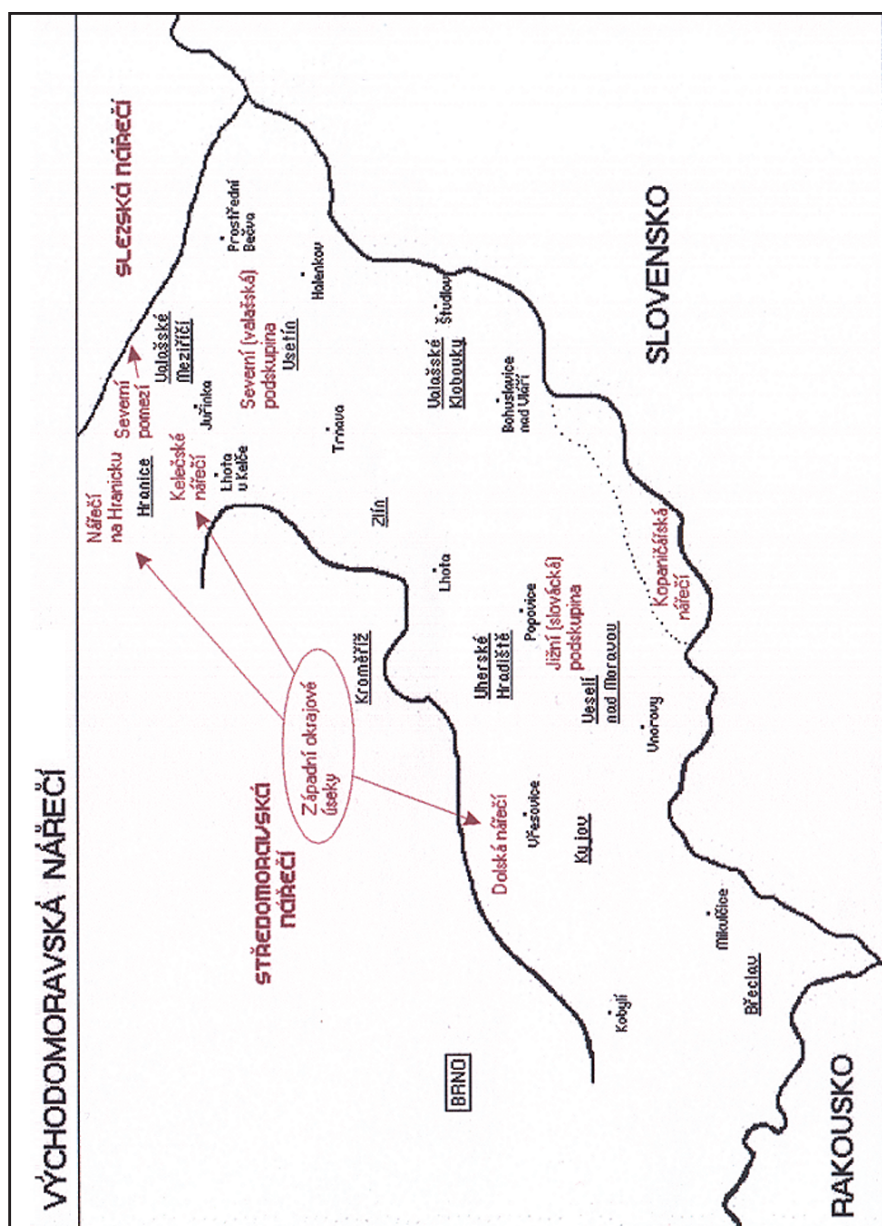
základu (např. u jmen obyvatelských). Na mapách užíváme rovněž šikmou lineární značku, jíž se škrtá zkratka zkoumaného bodu. Označujeme tak místa, kde zjišťované pojmenování nebo reálie neexistuje. V případě, že se zjišťované pojmenování tvoří od odlišného slovního základu (popř. se vyjařuje dvouslovným pojmenováním), zkratku obce ponecháváme bez jakékoliv grafické značky a pod legendu na mapě připojujeme odkaz na popis mapy. Ten obsahuje příslušné vysvětlení.

Mapy značíme čísly 1-82 a zařazujeme je do textu tak, aby byly co nejbližší problematice, které se týkají (viz dále). Zkoumané obce jsou na podkladové mapě označeny písmennými zkratkami (Bohuslavice nad Vlárí - BhVl, Halenkov - Hal, Juřinka - Juř, Kobylí - Kob, Lhota - Lh, Lhota (u Kelče) - LhKč, Mikulčice - Mik, Popovice - Pop, Prostřední Bečva - PBe, Študlov - Štu, Trnava - Trn, Vnorovy - Vnor, Vřesovice - Vřes). Označena jsou i některá větší města východomoravského regionu. Jsou vyznačena rovněž písmennými zkratkami v obdélnících (Břeclav - Bř, Hranice - Hr, Kroměříž - Kr, Kyjov - Ky, Uherské Hradiště - UH, Veselí nad Moravou - VeM, Valašské Meziříčí - VM, Valašské Klobouky - VK, Vsetín - Vs, Zlín - Zl). Tečkovanou čarou jsou na podkladové mapě ohraničeny kopaničářské dialekty. Ty jsme do našeho výzkumu nezařadili, neboť jde o oblast nověji kolonizovanou v 17. a 18. století ze Slovenska.

Každou mapu doplňuje i její popis a výklad s cílem usnadnit orientaci a upozornit na důležité jazykové jevy, popř. jejich souvislosti. Při určování areálů jednotlivých formací vycházíme z pomocné orientační mapy s vyznačením nářečních oblastí (viz mapa Východomoravská nářečí, s. 20). Vzhledem k hustotě našich zkoumaných bodů užíváme k popisu rovněž jmen vybraných měst zaznamenaných na podkladové mapě.

Popisy map obsahují i další informace. Vztah k současnému spisovnému jazyku je u popisovaných derivátů vyjádřen konfrontací se *Slovníkem spisovného jazyka českého* (dále SSJČ), popř. *Mluvnici češtiny 1 a 2* (dále MČ). Uvedení zkratky SSJČ v závorce u příslušného výrazu znamená, že jde o slovo, které je zároveň hodnoceno jako spisovné. Pokud se výraz ze SSJČ svou podobou neliší od výrazu zjištěného, znovu jej nevypisujeme. Ze SSJČ doplňujeme i příslušné stylové charakteristiky daných slov (např. nář., obl., ob.).

Zhruba k třetině našich map z východní Moravy připojujeme i zestručnělé popisy map z 1.-5. dílu *Českého jazykového atlasu* (1992, 1997, 1999, 2002, 2005), dále ČJA. Zároveň upozorňujeme na odlišnosti, kterými se liší jazyková situace na našich mapách a mapách ČJA. Přibližně pětina našich map je doplněna i stručnými informacemi o mapách z *Atlasu slovenského jazyka II* (1. 1981, 2. 1978) a *III* (1. 1981, 2. 1978), dále ASJ. Jde o mapy, které se svým zadáním shodují s mapami našimi. Seznam

všech map i s odkazy na příslušné mapy z ČJA a ASJ je uveden na konci naší monografie.

Slovotvorný popis každého slovního druhu uzavírá retrogradní seznam všech popisovaných výrazů. Slova, která se vyskytují v citacích, v retrogradních seznamech neuvádíme. Kvůli zastoupení prefixů připojujeme také abecední seznamy sloves a zájmen.

Součástí naší monografie je i abecedně řazený rejstřík všech užitých slovotvorných formantů s odkazy na slovotvorné kategorie, v nichž se uplatnily. Tento rejstřík společně s nářečními ukázkami a seznamem map tvoří přílohu naší práce.

Charakteristika nářečí východomoravských

5 V naší práci zpracováváme nářeční materiál z oblasti východomoravské. Archaické tradiční teritoriální dialekty východomoravské představují jednu ze čtyř (resp. pěti) základních nářečních skupin v oblasti českého jazyka. Nářeční skupina východomoravská zabírá široký pás ve východní části České republiky. Na západě sousedí se středomoravskou nářeční skupinou, na severu se slezskou nářeční skupinou. Východní hranice splývá se státní hranicí se Slovenskem, jihozápadní hranice se státní hranicí s Rakouskem. Dialekty východomoravské pokrývají národopisnou oblast Valašska a Slovácka. K nim se přimykají okrajové úseky, a to Hranicko, Kelečsko a pruh táhnoucí se od Kroměříže k jihozápadu. Dělí se na čtyři podskupiny, a to na jižní (slováckou), severní (valašskou), západní okrajové úseky (nářečí na Hranicku, kelečská nářečí a nářečí dolská) a dialekty kopaničářské. Oblast tzv. kopaničářských dialektů (úzký pruh severovýchodně a východně od Strážnice) jsme do našeho výzkumu nezařadili, neboť jde o oblast nověji kolonizovanou ze Slovenska (viz též mapa Východomoravská nářečí, s. 20).

Základním rysem, který vyděluje většinu východomoravských dialektů z komplexu nářečí národního jazyka a současně je odděluje od sousedních dialektů středomoravských, je uchování původních monofongů *ý/i* (*mlýn*) a *ú* (*múka*). K dalším znakům hláskoslovným a morfolickým patří:

1. zachování samohláskové opozice kvantity (pěti-, popř. šestičlenné soubory samohlásek krátkých: *i*, popř. s rozlišením *i/y*, *e*, *a*, *o*, *u*, dlouhých: *í*, popř. s rozlišením *í/ý*, *é*, *á*, *ó*, *ú*);
2. existence nezúženého *é* jak v kořeni slov, tak v koncokách (*dobré mléko*);
3. uchování archaického tvrdého *ł* sonans, a to dlouhého i krátkého (*stłp*, *dłhý*), též dlouhého *l* sonans (*uĺce*) a někde dlouhého *r* sonans (*trńł*);
4. před *j* a částečně *ň* dlou-

žení samohlásky *o* (*bójiš se, hóni*); 5. dlouhé *é* před *ň* u substantiv jako *kamění, stavění* a omezení u sloves (např. *ocěnit/-t*); 6. infinitiv zakončený na *-t*, popř. *-t*; 7. zvrtné *se* s výjimkou západních úseků ve formě *sa*; 8. neexistence protetického *v* (*oheň, ona*); 9. koncovky *-om* v dat. pl. a *-och* v lok. pl. maskulin a neuter (*večerom, pekařom, kuřatom, polom; večeroch, pekařoch, kuřatoch, poloch*); 10. tvary nom. pl. životných maskulin osobních typu *Kováře*; 11. druhá osoba sg. indikativu přezenta slovesa *být* v podobě *si*; 12. v přičestí minulém v tvaru maskulina u jednotlivých typů sloves porůznu dloužení samohlásky (*minul, kupoval, prosil*, navíc též *nés*); 13. infinitiv slovesa *začít* v podobě *začat* (stejně *požat, ujat sa*, ale *vzít/vzít*).

Řada znaků spojuje východomoravské dialekty se sousedními nářečními skupinami, a to středomoravskou a slezskou. Jsou to jevy, jejichž západní hranice probíhá blízko hranice česko-moravské, popř. jevy, kterých směrem na východ od této hranice přibývá. Jde o tyto hláskoslovné a tvaroslovné znaky:

1. uchování skupiny *šč* (*ešče*); 2. zánik protetického *j*- před náslovným *i, í* (*istěže, idlo*); 3. asimilace typu *šejd'rokú, tag jez*; 4. regresivní asimilace ve skupině *sh* (*zhoda*); 5. tzv. moravská krátkost, tj. podoby s krátkou samohláskou u původně dvouslabičných substantiv a infinitivů se slovním základem zakončeným na samohlásku (*mak, blato, březa, dat, bit*); 6. neprovedení přehlásky *'u/'ú > i/í* v základu slov (*břuch, klúč*); 7. neprovedení přehlásky *'a > (> ě) > e* a *'u/'ú > i/í* v deklinačních koncovkách (sblížení tvrdých a měkkých deklinačních typů – např. nom. sg. *růža, naša*, gen. sg. *muža*, akuz. sg. *růžu, našu*); 8. provedení přehlásky ve slabikách s dlouhým *'á* (*smít se/sa*); 9. tvar 1. osoby sg. indikativu přezenta *chcu*.

Spíše se skupinou středomoravskou spojují východomoravské dialekty tyto znaky:

1. začlenění substantiv se základy zakončenými na *-s, -z* v některých tvarech k měkkým deklinačním typům (např. gen. sg. *kapse, koze*, dat. sg. *kapsi, kozi*); 2. tvar slovesa *být* v podobě *su*; 3. v gen., dat. a lok. sg. ženského rodu tvrdých adjektiv a rodových zájmen koncovka *-ej* (*z tej vašej druhej, na tej vašej druhej*); 4. přičestí minulé sloves 2. třídy se základem zakončeným na souhlásku většinou bez *-nu-* (*sedl*).

Spíše jenom se skupinou slezskou jsou spojena nářečí na východní Moravě těmito jevy:

1. podoby s neprovedenou přehláskou *'a > (> ě) > e* v základu slova (*jastráb, kácat*); 2. uchování téžeslabičného *aj* (*najhorší, da*); 3. existence *l* a *ł*, popř. *l* a *u < ł* (např. *hlina × hůlka, máuó*).

Východomoravská nářečí se dělí na čtyři podskupiny s následujícími znaky:

- a) jižní (slovácká) podskupina: 1. soubor krátkých i dlouhých samohlásek pětičlenný (splynutí původního *y/ý* ve výslovnosti s *i/í* – *život, boski*); 2. v jižních oblastech *ł* vyslovováno jako *u* (obalované *l* – *hŭava*); 3. infinitiv zakončený na *-t*; 4. koncovka *-ama* v instr. pl. substantiv všech typů (*za kravama*);
- b) severní (valašská) podskupina: 1. soubor krátkých a dlouhých samohlásek šetičlenný s rozlišením *i/í* a *y/ý*; hlásky *y* a *ý* jako fonetické varianty po *z, s, c, ž, š, č, ř* (*cyzý, přyšlí*); 2. výslovnost skupiny *m+ě* jako *m'e*, popř. *mje* (*m'esto, mjesto*); 3. zachované měkké retnice v jádru území (*p'ekný, v'ešat, hříb'a*); 4. na části území zdvojené souhlásky (*Anna, necco*); 5. koncovka *-y/-i*, popř. *-mi, -ami, -ámy* v instr. pl. maskulin (*zubami*); 6. infinitiv zakončený na *-t*;
- c) západní okrajové úseky sousedí se středomoravskými dialekty, s nimiž je spojují některé znaky; jejich východní hranici proti ostatním východomoravským dialektům představuje svazek izoglos: 1. změna téžeslabičného *aj* v *ej* (*dej, nejhoršř*); 2. přehlasované tvary typu *kuře*; 3. podoby vyrovnané ve prospěch přehlásky v infinitivu a v přítčestí minulém (*ležet/ležel*);
typ h r a n i c k ý (neexistence měkkých retnic – *bič, pjena, i/í* a *y/ý* v témže rozložení jako v severní podskupině, výslovnost skupiny *m+ě* jako *mje*, infinitiv zakončený na *-t*);
typ k e l e č s k ý (výskyt dvojhlásek *ej* a *ou* nejen za původní *ý* a *ú*, ale i za původní *í* a *ó* – *třejska, nouž*);
typ d o l s k ý (splynutí *y/ý* ve výslovnosti s *i/í*, výskyt nadměrného *ej*, a to především z původního *í* po sykavkách na západním Uherskohradištsku – *počejtat*, neexistence měkkých retnic, výslovnost seskupení *m+ě* jako *mňe*, staré slabičné *ł, ł* v podobě *tu/lu, tú* (*lou*)/*lú* – *stúp/slúp*);
- d) kopaničářská nářečí (do nářečního výzkumu nebyla zařazena).

Nářeční materiál

6 Nářeční materiál, na jehož podkladě naše monografie vznikla, byl získán přímým terénním výzkumem v letech 1985–1988 ve třinácti obcích východomoravské nářeční oblasti. Snažili jsme se o to, aby síť venkovských lokalit rovnoměrně pokryla dané území a aby jednotlivé zkoumané body reprezentovaly všechny nářeční podskupiny a úseky východomoravských dialektů s výjimkou nářečí kopaničářských.

Západní okrajové úseky reprezentují v jižní části obce Kobyly a Vřesovice (tzv. dolská nářečí) a v severní části Lhota (Kelečsko);

vzhledem k tomu, že v práci je ještě jedna obec stejného jména, používáme v závorkách upřesnění, a to Lhota (u Kelče). Východní oblasti tvoří jádro východomoravských dialektů. Severní (valašská) podskupina je zastoupena obcemi Juřinka (dnes místní část Valašského Meziříčí), Halenkov, Trnava a Študlov. Reprezentantem jejího severního pomezí je obec Prostřední Bečva. Jižní (slováckou) podskupinu reprezentují obce Bohuslavice nad Vlárí, Popovice, Vnorovy a Mikulčice. Přechodové úseky mezi oběma podskupinami zastupuje obec Lhota (jednotlivé obce byly rovněž zahrnuty do výzkumu pro ČJA; pro potřeby *Atlasu* byly označeny trojmístnými čísly – ta jsou uvedena v části nazvané Seznam zkoumaných obcí). Pro lepší orientaci zařazujeme do naší práce i mapu se jmény zkoumaných bodů a měst. Připojujeme i některé zeměpisné a jiné údaje (viz mapa Východomoravská nářečí, s. 20).

Pro nářeční výzkum byla zvolena dotazníková metoda. Vedle postižení slohovorných rozdílů umožňuje i postižení jazykovězeměpisné situace. Dotazník, podle něhož byla získána většina nářečního materiálu, byl koncipován tak, že pomocí spisovného lexika byly demonstrovány jednotlivé slootovorné a onomaziologické kategorie a prostředky, jak je popsal M. Dokulil (1986). Hlavní pozornost byla věnována diferenciaci slootovorné. Cílem bylo vybrat ty lexikální jednotky, které mají stejný význam a společný slootovorný základ, ale v dialektech se liší různými sufixy, popř. prefixy nebo jiným způsobem odvozování. Jsou to především taková slova, která by mohla ukázat významné zeměpisné rozdíly. Při tom se uplatňují v podstatě dva principy, které se u některých položek kříží: sleduje se, jak se určitý jev v dialektech nazývá, a zároveň se sleduje, jak je nářeční pojmenování slootovorně diferencováno. Bylo rovněž použito většiny slootovorných položek z *Dotazníku pro výzkum českých nářečí* (1964–1965). Zařazeny byly i jiné položky zajímavé po stránce slootovorné, které byly získány při excerpce nářeční literatury z oblasti východomoravské. Dále bylo užito polského slootovorného dotazníku autorky Kowalské (1985) a slootovorného dotazníku pro výzkum slovenských nářečí (1978). Do inventáře položek byla zahrnuta také všechna slova, která z hlediska slootovorného vykazují územní diferenciaci a jsou ve Ficově práci o slovo-tvorbě středomoravských nářečí (1984) zpracována na mapách.

Dotazník je rozdělen do sedmi částí podle slovních druhů. Obsahuje 995 otázek. Je zaměřen na zjišťování slootovorných rozdílů substantiv (432 otázky), adjektiv (201 otázka), sloves (237 otázek), adverbíí (107 otázek) a dále některých druhů zájmen (7 otázek), číslovek (4 otázky) a předložek (7 otázek). Tato verze dotazníku vznikla na podkladě dotazníku vypracovaného v r. 1985. Na jeho základě byl ve třech východomoravských obcích proveden předběžný nářeční výzkum (severní ná-

řeční podskupina – Juřinka u Valašského Meziříčí, Študlov u Valašských Klobouk, jižní nářeční podskupina – Vnorovy u Veselí nad Moravou). Po zhodnocení výsledků předběžného výzkumu byla vypracována konečná verze dotazníku. V dotazníku není z úsporných důvodů uvedeno celé znění jednotlivých otázek. Některé položky jsou opatřeny dodatkovými vysvětlivkami důležitými pro výzkum. Položky jsou uvedeny pokud možno ve spisovné podobě. Slova se stejnými slovními základy jsou v každém slovním druhu zahrnuta pod jedno číslo otázky.

Pro přehlednost byly jednotlivé položky rozčleněny do slovtvorných kategorií (názvy osob, názvy míst atd.). Předběžný nářeční výzkum ukázal nedostatky tohoto uspořádání. Informátoři byli zvyklí, že se některé sufixy váží na určité slovtvorné kategorie, a často připojovali formanty k dalším slovům analogicky. Z těchto důvodů byl dotazník při výzkumu v terénu rozdělen do okruhů věcně významových (místní a domácí prostředí, hospodářství, zemědělská práce, příroda, člověk, život člověka, společenský život). Navíc byly zjišťovány i nářeční názvy květin, zvířat, hub, jídel, koláčů, polévek, pálenek, her, tanců, druhů jablek, hrušek, švestek, třešní a chovných druhů slepic a králíků. Vlastní dotazník nebyl vzhledem ke svému rozsahu do práce zařazen.

Nářeční výzkum se v terénu prováděl metodou řízené konverzace. Doplnkem dotazníkové metody byl i sběr nářečního materiálu z volného mluveného projevu. V každé zkoumané lokalitě byly rovněž pořízeny magnetofonové nahrávky souvislých mluvených projevů (celkem zhruba 10 hodin; dvě nářeční ukázky tvoří společně s rejstříkem a seznamem map přílohu naší práce). Nářeční doklady, které byly získány excerpací těchto mluvených projevů, doplnily náš materiálový soubor.

Tímto způsobem byl získán nářeční materiál dostatečně reprezentující východomoravské dialekty konce 20. století. Výchozí materiál obsahuje zhruba 3 000 substantiv, 1 400 adjektiv, 1 700 sloves, 1 200 adverbii, 90 zájmen, 40 číslovek a 30 předložek. V monografii je zpracováno přibližně 1 700 substantiv, 590 adjektiv, 1 080 sloves, 350 adverbii, 40 zájmen, 40 číslovek a 20 předložek.

Při terénním výzkumu se informátoři stávali ti nářeční mluvčí staré generace, kteří nejlépe zachovávali tradiční stav dialektu. Zkoumání byli především místní rodáci, kteří žili v obci po celý život pokud možno bez přerušení a jejichž rodiče pocházeli z dané obce. U menší části nářečních mluvčích tuto podmínku splňoval jen jeden z rodičů. Informátoři patřili většinou ke starousedlé zemědělské vrstvě obyvatelstva. Jejich věkový průměr se pohyboval kolem 70 let. V každém zkoumaném bodě bylo většinou několik informátorů základních a několik doplňkových (celkem 65).

Při přepisu nářečního materiálu v podstatě dodržujeme zásady stanovené v *Pravidlech pro vědecký přepis dialektických zápisů českých a slovenských* (1951). Zachycujeme především jevy společné celému východomoravskému regionu, popř. jeho větší části. K nim patří zachované staré *u*, *ú* po tvrdých souhláskách (např. *dub*, *múka*) a *i*, *í* za *u*, *ú* po měkkých a bývalých měkkých souhláskách v některých případech (např. *cudzí* – *cizí*). K dalším jevům, které zapisujeme, patří zachované staré *é*, ale také *í* (*ý*) za *é* (např. *kamének* – *kamínek*). Zaznamenáváme rovněž staré *a*, *á*, pokud nebyly podmínky pro přehlásku. Vedle toho zapisujeme i podoby podléhající přehlásce dřívějšího *ä*, *a* (např. *posvíceňí*, *házet*, *ležet*, *kuře*).

Z dalších charakteristických jevů zaznamenáváme dlouhé *ó* před *j*, zčásti před *ň* (např. *dójit*, *hónit*) a zachovanou skupinu *šč* (např. *ščasný*). Zachycujeme rovněž dlouhé *é* před *ň* u substantiv (např. *kaměňí*). Protetické *j* před náslovným *i*, *í* v dialektech není, proto píšeme např. *iskra*, *ídlo*. Vedle zachované téžeslabičné skupiny *aj* zaznamenáváme i její variantu *ej* (*najmlačí*, *nejulchčí*).

Z jevů menšího rozsahu označujeme v práci výslovnost zdvojených souhlásek, resp. jedné souhlásky dlouhé mezi samohláskami (např. *mjekká*, *dřevjenná*).

Graficky označujeme měkkost souhlásek a píšeme *ď*, *ť*, *ň* a *de*, *te*, *ňe*. Hlásky uvnitř slov zaznamenáváme podle výslovnosti, tedy se spodobou znělostní (např. *zásmáška*, *uýšifka*). Neutralizaci znělosti párových znělých souhlásek na konci slova nerespektujeme.

Vedle *i*, *í* zaznamenáváme také *y*, *ý* po souhláskách od původu tvrdých, avšak po všech sykavkách píšeme *i*-ový znak ve shodě se spisovným jazykem (např. *košináč*).

Měkké retnice *p'*, *b'*, *m'*, *v'*, *f'* přepisujeme jako *pj*, *bj*, *mj/mň*, *vj*, *ff* (např. *bjehafka*, *zemjákovica/zemňákovica*, ...).

Graficky zaznamenáváme také tvrdé *t* (ne však jeho fonetickou realizaci *ʈ*; značíme ji pouze v nářeční ukázce na konci práce), např. *nepostlucha*. Palatalizované *l'* v textu neoznačujeme, píšeme *l* střední.

Vzhledem k tomu, že infinitiv na *-ť* je na menší části východomoravských nářečí, uvádíme všechna slovesa s většinovým zakončením na *-t*. Uvádíme rovněž většinovou nepřehlasovanou podobu zvratného *se*, tedy *sa*.

Párové znělé afrikáty přepisujeme jako *dz*, *dž* (např. *hádzat*, *thudžhuba*).

Při přepisu nářečního materiálu neoznačujeme slabičné *r* a *l* (*ř*). Nevyznačujeme ani jejich délku. Dále neuvádíme např. asimilaci *v* k předcházející neznělé souhlásce v případech jako *kfočna*, *třrdá* atd.

Nářeční doklady zapsané podle výše uvedených zásad užíváme v celé naší práci, a to i v legendách k mapám. Jednotlivé formanty píšeme zpravidla spisovně.

Hláskové alternace

Z Při tvoření slov dochází často k hláskovým alternacím (obměna hláskového skladu slovních základů, popř. jejich prefixů). Tyto alternace se týkají nejen konsonantů, ale i vokálů. Při alternacích korelativních se jednotlivé členy liší pouze přítomností a nepřítomností určitého fonologického rysu (např. délky, znělosti atp.). U alternací disjunktivních jeden člen má jeden fonologický rys a druhý jiný.

Uvádíme jen ty alternace, které se vyskytly při námi zkoumaném tvoření slov.

I. SAMOHLÁSKOVÉ ALTERNACE

A. S korelativními alternantami

1. Dloužení:

a/á: zakrútit – zákrut, sadit – sázdat

e/é: červený – červénka

i/í: zabit – zabít

y/ý: sypat – sýpka

o/ó: bor – bórčí

u/ú: žlutý – žlútenka, sukno – súkený

2. Krácení:

á/a: pálit – palírňa // palérňa, ráno – rańí, uvážit – uvažovat

é/e: popléct – popleta, péct – pečený

í/i: komín – kominář, zešít – zešítý

ý/y: kývat – kyvaňa

ú/u: hlúpý – hľupák, poslúchat – poslušný, dostúžit – dosluhovat

B. S disjunktivními alternantami

1. alternace samohlásek krátkých:

a/e: úřad – úředník

e/a: šťastí – šťastný

2. alternace samohlásek dlouhých:

é/í: péro – pírkó

é/á: znést – znášat

ú/ó: kúň – kóňský, hnúj – hnójit

3. alternace samohlásek různé kvality i kvantity:

a) samohláska dlouhá / samohláska krátká:

á/o: skákat – skokan, skákat – skočit

í/e: střítat – střelňa

í/je: bítý – bjelka

ú/o: súl – solňica, vút – votský

é/o: vést – vodit
ú/e: poslouchat – poslechnut
b) samohláska krátká / samohláska dlouhá:
e/í: kameň – kamínek, dvacet – dvacítko, střelit – střítat
e/ý: oheň – ohýnek
je/í: vjeřit – víra
e/á: deset – desátý
je/á: pjet – pátý
o/á: hodit – hádzat
o/ú: jaľový – jaľúfka

C. Zánikové alternace

e/0: brablenec – brablenčisko, písek – pískový
u/0: suchý – schmut
i/0: Meziříčí – meziříčský
o/0: bachor – bachratý

D. Vznikové alternace

0/e: prádlo – prádelňa, barva – barevný
0/a: vřít – vařit
0/ó: hnát – hňít
0/í: kamna – kamínka
0/ý: okno – okýnko
0/é: futro – futérňa

II. SOUHLÁSKOVÉ ALTERNACE

A. S korelativními alternantami

1. alternace zubných s předopatrovými (tzv. měkčení):

a) d/d': jahoda – jahodisko
t/t': počta – počták, plátno – plátený, chytat – chytit
n/n': zvon – zvoník, vina – viňit

inverzní alternace (tzv. tvrdnutí):

b) d'/d: nestyďet sa – nestyda
t'/t: zakrúťit – zákrut
ň/n: ochráňit – ochránce, schraňovat – schranlivý

2. alternace r s ř:

a) r/ř: bor – bořina, ogar – ogaři, modrý – modřit

inverzní alternace:

b) ř/r: nepodařit sa – nepodara, šetřit – šetrný

3. alternace sykavek ostrých s tupými:

a) s/š: přihlásit – přihláška, dnes – dnešní
z/ž: odvozit – odvážka

b) c/č: opica – opičák, noc – noční, nič – ničit

4. alternace tvrdého t s l:

a) t/l: steklý – stekloň

inverzní alternace:

b) l/t: přivalit – přívat

B. S disjunktivními alternantami

1. alternace hrdelnic s tupými sykavkami (tzv. měkčení):

a) h/ž: roh – rožek, váha – vážít
ch/š: suchý – suška, hřích – hříšný, suchý – sušit

k/č: zámek – zámečnick, mléko – mléčný, strkat – strčit
inverzní alternace (tzv. tvrnutí):

b) *ž/h: dlužit – dluh*

č/k: vycvičit – úcvik

s ostrými sykavkami:

c) *k/c: žák – žactvo*

2. alternace zubnic a předopatrových s ostrými sykavkami a afrikátami:

a) *t/c: telate – telacník*

ď/z: cedít – cezák

ď/dz: vystobodit – vystobodzovat

ť/c: vypřátit – vypřácat

b) inverzní alternace:

c/k: téct – tekúcí

III. ALTERNACE SOUHLÁSKOVÝCH SKUPIN

1. *sk/šč: deskový – deščák, liskat – liščit*

šk/šč: hruškový – hruščák

2. *stj/šč: pojistit – pojiščouňa, nezajisfit – nezajiščeny*

štj/šč: Janošník – Janoščička

štj/šť: Halašta – Halašťena